

Омельян Г.А.

викладач,

Екологічний коледж

Львівського національного аграрного університету

АКЦЕНТУАЦІЙНІ НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: АКТУАЛЬНІСТЬ, ПРОБЛЕМА, КУЛЬТУРОМОВНИЙ АСПЕКТ

Правильність наголошування є однією з основних ознак культури мовлення. Звісно, при виробленні акцентуаційних норм українська мова має більше труднощів, ніж у формуванні лексики.

До важливих і малодосліджених питань сучасного українського мовознавства можна віднести вивчення акцентології, адже серед наукової лексики цей термін уперше з'явився у праці Р. Брандта «Начертание славянской акцентологии» (1880), як зазначає В. Винницький, – у першій друкованій книжці з порівняльної акцентології слов'янських норм [4, с. 9].

Отже, проблеми акцентології охоплюють різні мовні рівні, які здавна зацікавлювали широке коло лінгвістів. Кінець XIX століття можна вважати періодом початку наукового дослідження акцентології.

До числа науковців, які розглядали і ґрунтовно вивчали слов'янський наголос, належать праці О. Потебні, Р. Брандта, О. Соболевської, В. Ягича, П. Фортунатова, О. Огієнка, В. Винницького та інших.

Система наголосів української мови сформувалась на ґрунті акцентних систем діалектів мови.

До проблем, які потребують докладного дослідження і вивчення в українському мовознавстві належить наголошування в різних говорах. Це пояснюється строкатістю наголошування, а також впливом сусідніх мов, насамперед польської і російської. Граматично однакові слова можуть мати рухомий / нерухомий наголос, а також варіантний наголос саме у мовленні одного носія. Без сумніву, ці процеси не є хаотичними, спонтанними, а мають наукову підоснову.

У своїх працях « ловарь ударений в русском языке и правила русского ударения» (1911), «Словник слів, у літературній мові не вживаних (1973), монографія «Український науковий наголос» (1952), «Український церковний наголос» (1922) та ін. І. Огієнко (митрополит Іларіон), один із перших дослідників, хто акцентував на важливості вивчення наголосів та дотримання норм наголошування. Він писав про те, що українська мова – це самостійна мова, а український наголос розвивався самостійно, послідовно. Наголос в українській мові відіграє першочергову роль, оскільки відсутність одного усталеного наголосу несе відбиток на розвиткові культури народу.

Отже, саме І. Огієнко, один із перших науковців звернув увагу на акцентні відмінності в давніх пам'ятках, зокрема українських і російських. Учений пише: «Я знаходив немало таких рукописних пам'яток, котрі не мали в мові своїх виразних українських ознак, але мали чисті живі українські наголоси, бо писці їх, українці за походженням, вносили, може й мимоволі свої, навіть до старанних копій рідний наголос» [7, с. 209].

У сучасній українській літературній мові диференціюються за допомогою наголосу лексеми замок (пристрій для замикання) і замок (фортеця, будівля). Іменник замок зберігає наголос польської мови (zamek), з якої він запозичений [5, с. 232].

В «Острозькому літописці» форма родового відмінка однини замку (палацу) виступає з кореневим наголошуванням під датою – 1536 р. [1, с. 126, 129], але цей іменник вживається в українській мові ще з 1389 р.

Говорячи про польське походження іменника замок О. Соболевський пояснює, що польське (zamek) відповідає німецькому Schloss. А коли це німецьке слово набуло значення фортеці, то й польське zamek почало вживатись з такою ж семантикою [11, с. 116].

Отож, замок – замок за допомогою акцентуації виникла в українській мові внаслідок запозичення з польської мови слова замок. З огляду на те наголос виконує смислорозділювальну, а не словотворчу функцію.

Також на рухомість наголосу може впливати фонетична структура слова (кількість складів у слові). Л.Л. Васильєв зазначив, що наголос

у слов'янських мовах є центром ваги слова: «У всякому слові (2-5 складів, рідко більше) наголос може стояти на будь-якому складі, у багатоскладових словах наголос, неначе боячись порушити рівновагу слова, уникає кінцевих складів і намагається зайняти серединний склад» [2, с. 143–144].

Важливість наголосу і характеристику його як центрального важеля слова підтверджують дослідження з історичної акцентології В. Г. Скляренка [9, с. 102], сучасної української літературної мови В.М. Винницького [4, с. 25], а також аналіз словесного наголошування за допомогою статистичного опису В.В. Коптілова [6, с. 74].

Необґрунтоване перенесення діалектних наголосів у літературну мову модна вважати джерелом розхитування акцентуаційних норм. Останнім часом чуємо і мперський та ринковий. Слід пам'ятати, що прикметники мають наголос на тому самому складі, що й іменники, від яких вони утворені: імпе́рія- імпе́рський, ри́нок-ри́нковий. У розмовному мовленні поширені варіанти і́мперський, ри́нко́вий вважаються ненормативними. Зміну місця наголосу, а також рухомість словесного наголошування мовознавці пояснюють дією різноманітних зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку мови.

Отже, зміни в діалектній акцентній системі можуть бути наслідком дій різноманітних чинників: 1) зовнішніх (збереження у мовленні старшого покоління давнішого наголошування; збереження церковнослов'янської традиції; вплив української літературної мови; вплив інших мов); 2) внутрішніх (фонетичні, морфологічні явища; граматичні, лексичні, стилістичні особливості слів; вплив аналогії).

Щодо наголошування в усному мовленні, то часто припускаються помилок у слові Україна. Без сумніву, той факт вражає, оскільки це назва нашої країни. Наголос Укра́їна, украї́нець, украї́нський з погляду загальнонародної мови діалектний, щодо літературної – застарілий.

Здебільшого припускаються помилок при наголошуванні у словах нови́й, ви́падок, сере́дина, тексти́й, фахови́й, нена́висть.

У щоденному усному мовленні майже постійно чуємо неправильне наголошування у слові но́вий. Справді, це слово раніше мало два наголоси, але вже давно наголос на першому складі вважається ненормативним.

У літературній мові слово ви́падок завжди мало і має лише один наголос – на першому складі, оскільки воно належить до цілої низки подібних щодо творення слів з наголосом на префіксі ви-: ви́балок, ви́няток, ви́тросток, ви́селок, ви́сновок.

Отже, наголос випа́док неприродний для української мови. Але, як не прикро, що саме це слово дуже часто наголошують неправильно.

Слово нена́висть, а також усі похідні від нього (нена́висний, нена́видіти, нена́виджу) у літературній мові мають наголос на складі -на-.

Цей наголос уживаний у поетів, що репрезентують різні говори нашої мови (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка). «Тільки той ненависті не знає, Хто цілий вік нікого не любив» (Леся Українка).

Приклади слів і словоформ у яких найчастіше відбувається порушення акцентуаційних норм.

Правильні й неправильні наголоси

Правильно	Неправильно
беремо́	бере́мо
бо́втати	бовта́ти
Бог, мн. Боги́	Бог, мн.бо́ги
бо́сий	боси́й
була́, було́, були́	бу́ла, бу́ло, бу́ли
валови́й	ва́ловий
везти́	ве́зти
верба́	ве́рба
верете́но	веретено́
вести́	ве́сти
ви́падок	випа́док
вира́зний	ви́разний
візн́ик	ві́зник
ві́льха	вільха́
вітчи́м	ві́тчим
гра́блі	граблі́
до́шка	дошка́
дро́ва	дрова́
ідемо́	іде́мо
імпе́рський	і́мперський

Отже, український наголос у давнину відрізнявся від російського, утворюючи власну систему.

Дотримання акцентуаційних норм є суттєвим показником культури усного мовлення будь-якої мови. Для нашого народу – це збереження і дотримання не тільки внормованості, а й характерного ритміко-мелодійного поетичного ладу мовлення.

Список використаних джерел:

1. Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. Київ, 1971. С. 126, 129.
2. Васильев Л.Л. О значении каморы в некоторых древнерусских памятниках XVI–XVII вв. : К вопросу о произношении звука о великорусском наречии. Ленинград : Из-во Акад. наук, 1929. 164 с.
3. Веселовська З.М. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVI – початок XVIII століть). Харків : Вид-во Харк. держ. ун-ту, 1970. 163 с.
4. Винницький В.М. Українська акцентна система: становлення, розвиток : монографія. Львів : Біблос, 2002. 578 с.
5. Етимологічний словник української мови : У 7 т. Київ, 1985. Т. 2. С. 232.
6. Коптилов В.В. О стратегическом описании места словесного ударения. Прикладная лингвистика и машинный перевод. Киев, 1962. С. 72–75.
7. Огієнко І.І. Наголос, яко метод означення місця втходу стародрукованих книжок. Замітки з історії наголосу на послугах палеотипії. *Записки чина св. Василя Великого*. Львів, 1925. Т. 1. Вип. 3. С. 197–224.
8. Пономарів Р. Культура слова: мовостилістичні поради : навч. посібник. 2-ге вид., стереотип. Київ : Либідь, 2001. 240 с.
9. Скляренко В.Г. Історія акцентуації іменників а-основ української мови. Київ, 1969. 148 с.
10. Скляренко В.Г. Нариси з історичної акцентології української мови. Київ : Наукова думка, 1983. 239 с.
11. Соболевский А. Русские заимствованные слова. СПб., 1891. С.116.